

“ขันติธรรม” ในนวนิยายเรื่องลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี

Khanti Dhamma in Kampon Boontawee's Novel a Child of Isan

¹ปิยพงษ์ วังคีรี, ²ประทีป ยศนรินทร์ และ ³จอมพน สมหวัง

¹Piyapong Wangkeeree, ²Pratheep Yosnarin and ³Jompon Somwung

¹²³มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ, ประเทศไทย

¹²³Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhon Nan Campus, Thailand

¹Corresponding Author's E-mail: wwwtailoei@gmail.com

¹Tel. 084-483-8300

Received February 25, 2026; Revised April 25, 2026; Accepted June 23, 2027

บทคัดย่อ

ขันติธรรม หรือความอดทนอดกลั้นในนวนิยายเรื่อง ลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี มิได้เป็นเพียงหลักปรัชญาทางศาสนาในเชิงทฤษฎี หากแต่เป็นคุณธรรมเชิงประจักษ์ที่ถูกยกระดับให้เป็นกลไกสำคัญในการดำรงชีวิตท่ามกลางความแร้นแค้นของสังคมไทยภาคอีสานในอดีต วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าขันติธรรมทำหน้าที่เป็น “ตบะ” ที่หล่อหลอมจิตวิญญาณของตัวละครให้แข็งแกร่งผ่านการอดทนต่อความยากลำบากทางกายภาพและการขาดแคลนปัจจัยสี่ในสภาพแวดล้อมที่โหดร้าย รวมถึงการใช้ความสงบนิ่งเผชิญกับทุกขเวทนาจากการเจ็บไข้ได้ป่วยภายใต้ข้อจำกัดทางสาธารณสุข ยิ่งไปกว่านั้น ขันติธรรมยังปรากฏชัดในมิติทางจิตใจผ่านการใช้สติยับยั้งชั่งใจต่อคำสบประมาทและอคติทางสังคม ตลอดจนการข่มใจต่ออำนาจกิเลสที่มุ่งเน้นความเพลิดเพลินชั่วคราว เพื่อรักษาหน้าที่และเป้าหมายที่ยั่งยืนของครอบครัว การศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้จึงชี้ให้เห็นว่าขันติธรรมในบริบทของ “ลูกอีสาน” คือรากฐานสำคัญที่เปลี่ยนความขัดสนให้กลายเป็นพลังแห่งการพึ่งพาตนเอง ช่วยให้ผู้มีทุกข์สามารถรักษาศักดิ์ศรีและก้าวผ่านอุปสรรคแห่งโชคชะตาได้อย่างสง่างาม

คำสำคัญ: ขันติธรรม; ลูกอีสาน; คำพูน บุญทวี

Abstract

Khanti Dhamma, or the virtue of patience and forbearance, in *Child of Isan* by Kampon Boontawee, was not merely a theoretical religious principle; rather, it was an embodied moral quality elevated to a crucial mechanism for sustaining life amid the deprivation of rural Northeastern Thai society in the past. The novel reflected how Khanti Dhamma functions as an ascetic discipline that forges the spiritual resilience of its characters through endurance of physical hardship and the scarcity of basic necessities within a harsh environment. It also encompassed the cultivation of calm composure in confronting suffering caused by illness under limited public health conditions. Moreover, Khanti Dhamma was manifested in the psychological dimension through the exercise of mindfulness and self-restraint in response to social insult and prejudice, as well as the suppression of sensual desires oriented toward

fleeting gratification in order to uphold familial duties and long-term aspirations. This study therefore demonstrated that, within the context of Child of Isan, Khanti Dhamma constituted a foundational principle that transformed poverty into a source of self-reliant strength, enabling individuals to preserve their dignity and to transcend the adversities of fate with grace.

Keywords: Khanti Dhamma; A Child of Isan; Kamphoon Boontawee

บทนำ

ความอดทน หรือที่ในทางพุทธธรรมเรียกว่า “ขันติธรรม” ถือเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ว่า “ขันติ ปรมฺ ตโป ตีติกขา” ซึ่งแปลว่า ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คำว่า “ตบะ” ในที่นี้หมายถึงการเพิกเลศหรือการบำเพ็ญเพียรอย่างเข้มข้น ดังนั้น ขันติธรรมจึงมิใช่เพียงการทนต่อความยากลำบากทางกายหรือความทุกข์ใจทั่วไปเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการประคองและรักษาจิตใจให้มั่นคง ไม่หวั่นไหวเมื่อประสบกับอารมณ์ร้ายหรือเหตุการณ์ที่ยั่วให้เกิดโทสะ ขันติธรรมจึงมีหลายมิติ ได้แก่ การอดทนต่อความลำบากตรากตรำ (ทุกขเวทนา) การอดทนต่อสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา และที่สำคัญคือการอดกลั้นหักห้ามใจไม่ให้แสดงกิริยาจากหยาบคายออกมาเมื่อถูกยั่ว ยุยง คุณธรรมข้อนี้เป็นบ่อเกิดของความกล้าหาญ ความเพียรพยายาม และเป็นกำลังใจให้บุคคลสามารถต่อสู้กับกิเลสภายในและอุปสรรคภายนอกได้ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาตนเอง นำไปสู่ความสำเร็จ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในระยะยาว

นวนิยายไทยที่มีแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือมีพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่ในระหว่างการค้าดำเนินเรื่องมีอยู่หลายเรื่องด้วยกัน เนื่องด้วยผู้แต่งเป็นคนไทย อยู่ในสังคมไทย และนับถือพระพุทธศาสนา ย่อมหนีไม่พ้นอิทธิพลทางสังคมที่มีต่อการสร้างวรรณกรรม กล่าวคือ ความคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังมาตั้งแต่เล็กจนเติบโตย่อมถ่ายทอดลงสู่งานเขียนอาจจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ และเมื่อผลงานปรากฏสู่สายตาของผู้อ่าน ย่อมสะท้อนให้เห็นความคิด ความเชื่อด้านศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ แสดงให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม การได้ศึกษาพระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมเรื่องนี้จึงช่วยให้เข้าใจสังคมไทยได้ดียิ่งขึ้น (จเรช รุ่งนเวช, 2548)

การวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง “ลูกอีสาน” ในฐานะภาพสะท้อนขันติธรรม โดยมีแนวคิดทางพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่ซึ่งนวนิยายเรื่อง “ลูกอีสาน” ของ คำพูน บุญทวี เป็นผลงานที่โดดเด่นและน่าสนใจอย่างยิ่ง นวนิยายเรื่องนี้ซึ่งได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน (Southeast Asian Writers Award รางวัลซีไรต์) ประจำปี พ.ศ.2523 เป็นวรรณกรรมที่ทำหน้าที่เป็นมากกว่าเรื่องเล่า เป็นบันทึกทางมานุษยวิทยาและวัฒนธรรมของชาวชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ภาคอีสาน) ในช่วงเวลาก่อนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจะเข้าถึงอย่างสมบูรณ์

ผู้เขียนซึ่งเป็นชาวอีสานโดยกำเนิด ได้นำเอาประสบการณ์ชีวิตในช่วงวัยเด็กเมื่อสี่สิบกว่าปีก่อนมาถ่ายทอดผ่านมุมมองอันบริสุทธิ์ของเด็กชายคนหนึ่ง โดยฉายภาพความยากลำบากอย่างแสนสาหัสที่เกิดจากสภาพภูมิประเทศที่แห้งแล้ง ดินปนทราย และภาวะขาดแคลนอาหารน้ำท่า ที่เกิดขึ้นเป็นวัฏจักรชีวิตชนบท ในเรื่องเต็มไปด้วยการต่อสู้อย่างทรหดอดทนกับความแปรปรวนของธรรมชาติ ซึ่งเป็นภาพสะท้อนถึงการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของสังคมท้องถิ่นอย่างแท้จริง แก่นสาระสำคัญที่ฝังรากลึกและเป็นกุญแจสำคัญในการทำควาเข้าใจชีวิตของตัวละครในเรื่องคือแนวคิดเรื่อง “ขันติธรรม” ในบริบทของลูกอีสาน ขันติธรรมถูกตีความในมิติ

ที่กว้างและลึกซึ้ง โดยไม่ได้เป็นเพียงปรัชญาทางศาสนาที่ท่องจำเท่านั้น แต่ได้ถูกยกระดับให้กลายเป็นคุณสมบัติทางจิตวิญญาณและกลไกเชิงปฏิบัติ ที่จำเป็นอย่างยิ่งยวดต่อการอยู่รอดของผู้คนที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติอย่างใกล้ชิดและต้องเผชิญหน้ากับความอดอยากแล้วซ้ำเล่า พวกเขาใช้ความอดทนเพื่อต่อสู้กับสภาพแวดล้อมที่โหดร้าย และต่อสู้กับกิเลสภายในใจไม่ให้จิตใจเศร้าหมองเมื่อต้องพบกับสิ่งที่ตนเองไม่ชอบใจ

การศึกษาหลักธรรมเรื่อง “ขันติ” ในทางพระพุทธศาสนาผ่านงานวรรณกรรมเรื่อง ลูกอีสาน จึงไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจหลักธรรมความอดทนในเชิงทฤษฎีเท่านั้น แต่ยังช่วยให้เข้าใจวิถีชีวิต จิตวิญญาณ และกลไกการต่อสู้อันทรหดอดทนของสังคมท้องถิ่นในภาคอีสานได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านวรรณคดี สังคมวิทยา และมานุษยวิทยาต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับหลักขันติธรรม

ความหมายของขันติ

ขันติ หมายถึง ความอดทนหรืออดกลั้นต่อความจำเป็นสำหรับชีวิต 4 อย่างด้วยกันคือ

1. อดกลั้นต่อความเป็นไปตามธรรมชาติ เช่น ความร้อน ความหนาว ยุง ลม แดด เป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้แต่ต้องอดกลั้นด้วยการทำจิตใจไม่ให้เป็นทุกข์ขึ้นมา
2. อดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าไม่รู้จักอดกลั้นหรือเฉยไต่ก็เท่ากับกินของแสลงทำให้สูญเสียกำลังใจหรือต้องอดกลั้นทำให้เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ทรมานเพิ่มขึ้นอีกอย่างนี้ไม่มีประโยชน์อะไรจึงต้องอดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย
3. อดกลั้นต่อการอยู่ร่วมกันซึ่งมีทั้งคนพาลหรือคนบ้า การกระทำของคนเหล่านี้ทำให้ต้องใช้ความอดทนอดกลั้นฉะนั้นคนมีกิเลสก็ย่อมล่วงเกินผู้อื่นด้วยการด่าบ้างหรือดูหมิ่นดูแคลนบ้างก็เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น
4. อดกลั้นอย่างสูง คืออดกลั้นต่อการบีบคั้นแห่งกิเลสของตนทุกคนมีกิเลสเป็นพลังผลักดันคอยชักใยอยู่เบื้องหลังให้ต้องทำตามนับตั้งแต่อยากสูบบุหรี่หรืออยากไปดูหนังดูละครอยากกินเหล้าเมายาอยากไปแสวงหากามารมณ์ด้วยอำนาจของกิเลสนั้น ๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น (พุทธทาสภิกขุ, 2520)

ขันติ หมายถึง ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่พึงงาม (พระธรรมปิฎก, 2546)

ขันติ หมายถึง อดกลั้นไว้ได้ ไม่แสดงอาการทุกข์ร้อน หรือไม่พอใจ ความขุ่นเคียวออกมาให้เห็น (พระธรรมกิตติวงศ์, 2551)

ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่พอใจ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

ลักษณะของขันติ เป็นความอดทนซึ่งมีลักษณะความเข้มแข็งของจิตใจในการพยายามทำความดีหลีกเลี่ยงจากความชั่ว สถานการณ์ที่ทำให้ต้องใช้ขันติมี 4 อย่างคือ

1. ความอดทนต่อความลำบากซึ่งเกิดจากการทำงานจนเหน็ดเหนื่อยหิวกระหายหรือถูกแดดลมฝนกระทบ
2. ความอดทนต่อความทุกข์เวทนาที่เกิดจากความเจ็บป่วยความไม่สบายกาย
3. อดทนต่อความเจ็บใจเมื่อถูกผู้อื่นล่วงเกินด้วยคำด่าหรือการสบประมาท
4. อดทนต่ออำนาจกิเลสคืออดทนต่ออารมณ์ฝ่ายพลิตเพลิน เช่น ความสนุกสนานการเที่ยวเตร่ (ปิ่นมุกกันต์, 2514)

กล่าวโดยสรุป ขันติ หมายถึง ความอดทนและความอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่พึงใจ ทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ โดยครอบคลุมตั้งแต่การทนลำบากตรากตรำในการทำงาน (หนักเอาเบาสู้) ไปจนถึงการระงับอารมณ์ต่อ

ความเจ็บใจหรือความขัดเคืองใจ โดยไม่แสดงอาการฉุนเฉียวหรือทักท้วงออกมา เพื่อประคับประคองตนให้สามารถดำเนินชีวิตและปฏิบัติหน้าที่จนบรรลุจุดหมายที่ถูกต้องตั้งงามได้สำเร็จ

ประเภทของขันติ

ขันติ 2 ประเภท

ขันติ ความอดทน คือ การรักษาความปกติภาพของตนเองไว้ได้ ในเมื่อถูกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา ขันติมี 2 ประเภท ดังนี้ (ไสว มาลาทอง, 2542)

1. **ขันติ** ความอดทนต่อการดำเนินชีวิตทั่ว ๆ ไป เช่น อดทนต่อความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน ความเจ็บป่วย ความโกรธ สรุปลได้เป็น 3 ประเด็น คือ

1.1 ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ในการทำงาน โดยสุจริตไม่ว่าจะค้าขายหรือทำเกษตรกรรมย่อมมีความลำบาก ไม่สบายเหมือนการหาหินทุจจริต ผู้มีสัมมาชีพจึงต้องมีความอดทน ไม่แสดงอาการของความขลาดไม่สู้งาน ไม่สู้ความลำบากตรากตรำ

1.2 ความอดทนต่อทุกขเวทนา คือ เมื่อเจ็บป่วยก็ไม่แสดงอาการทรมานทรมายเกินเหตุ

1.3 อดทนต่ออำนาจกิเลส คือ เมื่อเกิดกิเลสใด ๆ ได้แก่ ความโลภ คือ ความอยากได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ความโกรธ และความหลง ในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็ต้องมีขันติอดทนและเพียรพยายามกำจัดกิเลสนั้นออกไปเสียจากตน

2. **อริวาสนขันติ** ความอดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น เฉพาะอย่างยิ่งคนที่ต่ำกว่าเรา กล่าวคือ อดทนต่อความเจ็บใจ คือ ทนต่อความกระทบกระทั่งแค้นของคนอื่น (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาในนวนิยายเรื่องลูกอีสานนี้ มุ่งที่จะศึกษาในประเด็นเรื่องขันติธรรม ความอดทนอดกลั้นที่ปรากฏในเนื้อหา วิเคราะห์ตามแนวคิดเรื่องขันติธรรมโดยสรุปเป็น 4 ประการ ดังนี้

1. ขันติ ความอดทนอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางกาย อันเกิดจากความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน อันมีผลมาจากปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค รวมถึงอดทนต่อสภาพแวดล้อม

2. ขันติ ความอดทนต่อทุกขเวทนา อันเกิดจากความเจ็บไข้ได้ป่วย

3. ขันติ ความอดทนต่อความเจ็บใจ คืออดทนต่อการล่วงเกินของผู้อื่น เมื่อถูกบุคคลอื่นกระทำการล่วงเกินให้เป็นที่ขัดใจ เช่น ถูกด่า หรือสบประมาท ย่อมมีสติอดทนต่อสิ่งที่มาเยว้ยได้

4. ขันติ อดทนต่ออำนาจกิเลส คืออดทนต่ออารมณ์ข้างฝ่ายเลวเพลินอันเป็นไปตามอำนาจกิเลสพาไป เช่น ความสนุก การเที่ยว หรือความอยากในสิ่งที่เรารักและพอใจ เป็นต้น

ขันติธรรมในนวนิยายเรื่องลูกอีสาน

นวนิยายมีความสำคัญในฐานะเป็นสื่อที่นำเสนอเรื่องราวผ่านเนื้อเรื่อง ที่มีได้นำเสนอความบันเทิงให้แก่ผู้อ่านเท่านั้น แต่ยังนำเสนอคติธรรมในการดำเนินชีวิตและสะท้อนแง่คิดต่าง ๆ อีกด้วย นวนิยายเรื่องลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่ได้สอดแทรกแนวคิดด้านขันติความอดทนซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา การศึกษาเรื่องขันติธรรมในนวนิยายเรื่องลูกอีสานนี้จะมุ่งศึกษาใน 4 ประเด็น ดังนี้

1. **ขันติ** ความอดทนอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางกาย อันเกิดจากความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน อันมีผลมาจากปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยา

รักษาโรค ในนวนิยายเรื่อง ลูกอีสาน ได้สะท้อนสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้ง แผ่นดินที่แตกระแหง และความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศที่ยากจะคาดเดา เมื่อทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัดและอาชีพเกษตรกรรมต้องฝากความหวังไว้กับเหวดฟ้าดิน ชาวอีสานจึงจำเป็นต้องสร้างเกราะป้องกันทางจิตวิญญาณขึ้นมา นั่นคือ “ขันติธรรม” หรือความอดทนอดกลั้น โดยความยากลำบากที่พวกเขาต้องเผชิญนั้นเป็นความยากลำบากในระดับพื้นฐานของชีวิต ได้แก่ ปัจจัย 4 คืออาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรครวมถึงสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาความอดทนทั้งทางร่างกายและจิตใจ ดังนี้

1.1 ด้านอาหาร

ความขาดแคลนด้านอาหาร ด้วยการหาเลี้ยงชีพด้วยอาหารตามฤดูกาล ในฤดูแล้ง อาหารหลักคือข้าวเหนียวจิ้มกับ “ปลาแดก” (ปลาร้า) และบางครั้งต้องอาศัยของที่ได้จากธรรมชาติ ดังข้อความในเรื่อง ว่า

“วันหนึ่งเป็นวันร้อนมากที่สุด ขณะที่เด็ก ๆ สามคนเล่นอยู่ใต้ถุนเรือน คุณเห็นแม่เดินออกไปที่กองทรายหน้าบ้าน แล้วคุ้ยทรายหยิบเอาไข่ไก่ขึ้นมาสามลูก แม่กลับขึ้นไปบนเรือนแล้วหิ้วกระติบข้าวเหนียวกับถ้วยปลาแดกลงมา แจกไข่ไก่ให้เด็ก ๆ คนละลูก เด็ก ๆ ปั่นข้าวเหนียวจิ้มปลาร้าส่งเข้าปาก แล้วกัดกินไข่ไก่ตามลงไปทีละน้อยด้วยความอร่อย” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 3)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นว่าอาหารหลักคือ “ข้าวเหนียว” และ “ปลาแดก” (ปลาร้า) ส่วนไข่ไก่นั้นถือเป็นอาหารพิเศษที่มีจำนวนจำกัดมาก เด็ก ๆ แสดงขันติโดยการกัดกินไข่ไก่ตามลงไปทีละน้อย นี่คือการอดกลั้นต่อความอยากที่จะกินให้หมดในคำเดียว เพื่อประคองรสชาติความสุกนั้นให้ยาวนานที่สุด การกินไข่เพียงคนละฟองร่วมกับปลาร้า แสดงถึงความอดทนที่จะพอใจในสิ่งที่ตนมี ไม่เรียกร้องหาเนื้อสัตว์หรืออาหารที่หรูหรากว่านั้น เป็นความอดทนที่จะไม่ฟุ้งเฟ้อไปกับทรัพยากรที่มีอยู่เพียงน้อยนิด ในการที่เด็ก ๆ ยังคงเล่นและกินอาหารได้อย่างอรรถรสน่าพอใจสภาพอากาศร้อนมากที่สุด ยังแสดงให้เห็นถึงความอดทนทางกายและใจที่ไม่หวั่นไหวต่อสภาพแวดล้อม โดยที่พวกเขารู้จักหาความสุขจากสิ่งที่อยู่ตรงหน้า แม้ในวันที่ธรรมชาติไม่เป็นใจ ซึ่งการที่จะได้อาหารแต่ละชนิดเพื่อมาประทังชีวิตครอบครัวของคุณจะต้องใช้ความเพียรพยายามสูงในการที่จะต้องออกไปหาอาหาร บางครั้งจะต้องออกเดินทางจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า ซึ่งการเดินทางก็ต้องเดินเท้าเปล่าหรือใช้วัวเทียมเกวียน เช่น การที่จะได้มาซึ่งปลาเพื่อนำมาทำปลาร้าจะต้องออกเดินทางรอนแรมหลายวันเพื่อไปหาแหล่งน้ำเพื่อหาปลา ดังปรากฏในเรื่องว่า

“การไปมาที่ไหน ๆ ก็ต้องเดินด้วยตีนเปล่าไม่ว่าดินทรายจะร้อนสักเพียงใด ผู้ที่มีม้าขี่ในบ้านนี้ก็มิเพียงสามคน ถ้าจะไปทอดแหหาปลาในที่ไกล ๆ ก็จะใช้เกวียนเทียมวัวไปกันหลาย ๆ เล่ม กว่าจะกลับมา ก็กินเวลาเป็นยี่สิบวันเลย” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 1-2)

คุณและครอบครัวรวมถึงชาวบ้านต้องใช้ “ขันติธรรม” และความวิริยะอุตสาหะอันยิ่งยวดในการเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อความอยู่รอด โดยปรากฏชัดผ่านความอดทนต่อทุกขเวทนาทางกายจากการตรากตรำเดินเท้าเปล่าบนผืนทรายที่ร้อนระอุ ควบคู่ไปกับการเข้มแข็งทางจิตใจที่ต้องใช้ความเพียรพยายามเดินทางรอนแรมต่อเนื่องเป็นเวลาหลายสิบวัน เพื่อมุ่งหน้าแสวงหาทรัพยากรมาเลี้ยงชีพอย่างไม่ลดละ โดยปราศจากความย่อท้อต่ออุปสรรคหรือข้อจำกัดทางกายภาพที่เผชิญ

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของนวนิยาย สะท้อนให้เห็นถึงภาพการต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอดท่ามกลางความขาดแคลนอาหารอย่างแสนสาหัส ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการแสวงหาปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิตในสภาวะที่ยากลำบากแล้ว ยังเน้นย้ำถึงหัวใจสำคัญคือการใช้ขันติธรรมความอดทนอดกลั้นอย่างสูงสุด เพื่อเผชิญหน้ากับความหิวโหยและสภาวะการณ์ที่บีบคั้น อันเป็นบทพิสูจน์ถึงความแข็งแกร่งของจิตใจมนุษย์ที่ต้องหยดยืนอยู่ให้ได้ภายใต้ความขัดสนดังกล่าว

1.2 ด้านที่อยู่อาศัย

สภาพความแห้งแล้งและสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบากของหมู่บ้านของคุณในภาคอีสานจากเรื่องที่อยู่อาศัยไม่ได้เป็นเพียงที่พักพิง แต่ยังเป็นประจักษ์พยานสำคัญที่สะท้อนถึงพลังแห่งความอดทนและขันติธรรมของคนในหมู่บ้าน โดยเนื้อหาในช่วงต้นของเรื่องได้ฉายภาพให้เห็นถึงสภาพบ้านเรือนที่ทรุดโทรมตามสภาพอากาศ ดังความว่า

“47 ปี ครั้งกระโน้น... มีเรือนเสาไม้กลมหลังหนึ่ง ยืนอาบแดดอันระอุอ้าวอยู่ใต้ต้นมะพร้าวอันสูงลิ่ว ยามลมพัดฉิวมาแรง ๆ ผู้เป็นพ่อจะบอกลูกเล็กทั้งสามคนให้รีบลงไปอยู่ที่อื่น มะพร้าวต้นนี้อาจจะหักลงมาทับเรือนเอาก็ได้ เด็ก ๆ ที่อยู่บนเรือนอาจจะแขวนขาหัก ถ้าลมพัดไม่แรงนัก เด็กทั้งสามก็จะพากันนอนฟังเสียงชู้ชาตามข้างฝาและมองหลังคาสายตาเซมิง ฝากันดับหญาความงหลังคาถูกแดดเผาจนแห้งกรอบ เมื่อโดนลมพัด มันจึงมีเสียงซ่า ๆ ถ้ามีเสียง พ่อบอกว่าแล่นลงไปไว ๆ ก็จะได้วิ่งลงไปเร็วที่สุด” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 1)

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการใช้ขันติความอดทนในด้านที่อยู่อาศัยอย่างชัดเจนผ่านภาพของครอบครัวที่ต้องปรับตัวอยู่กับสภาพบ้านที่ทรุดโทรมและไม่ปลอดภัย โดยผู้อาศัยต้องใช้ความอดทนต่อสภาพแวดล้อมที่บีบคั้นทั้งจากความร้อนที่แผดเผาจนเรือนและวัสดุที่แห้งกรอบ รวมถึงต้องใช้ความอดทนทางจิตใจเพื่อยู่ร่วมกับความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ทั้งลมพัดแรงและอันตรายจากต้นมะพร้าวที่อาจล้มทับ ซึ่งความอดทนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการทนอยู่อย่างไร้จุดหมาย แต่เป็นการอดทนอย่างมีสติและมีวินัย โดยการเฝ้าระวังและเตรียมพร้อมรับมือกับวิกฤตอยู่เสมอ อาจกล่าวได้ว่าบ้านที่คนอาศัยอยู่เป็นพื้นที่ฝึกฝนขันติธรรมที่เปลี่ยนความหวาดกลัวให้กลายเป็นความเข้มแข็ง ทำให้สมาชิกในบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุขตามอัตภาพท่ามกลางความขาดแคลนและความไม่แน่นอน เมื่อชีวิตถูกทดสอบด้วยความยากลำบาก “ความอดทน” มักเผยโฉมออกมาในรูปแบบของสติและการลงมือทำอย่างสงบนิ่ง มากกว่าการตัดพ้อต่อโชคชะตา ดังข้อความว่า

“เช้าวันรุ่งขึ้นต่อมาหลังจากชาวบ้านโยกย้ายไปอยู่ที่อื่นพ่อบอกว่าจะไปตัดหญ้ามาไว้ผูกเป็นตับ เพื่อเปลี่ยนหลังคาเรือนยามฝนจะมา” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 16)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงความมีขันติอดทนของพ่อคนที่ไม่หวั่นไหวต่อวิกฤต แม้ชาวบ้านคนอื่นจะโยกย้ายหนีความลำบากไปหมดแล้ว แต่พ่อของคุณยังคงปักหลักสู้ชีวิตด้วยจิตใจที่หนักแน่น โดยเลือกที่จะตรากตรำทำงานหนักเตรียมซ่อมแซมหลังคาบ้านเพื่อปกป้องครอบครัว สะท้อนถึงหัวใจของลูกอีสานที่ใช้ความเพียรและความอดทนเอาชนะความแร้นแค้นอย่างพึ่งพาตนเอง

ในด้านที่อยู่อาศัยนี้ ครอบครัวของคุณรวมถึงชาวบ้านต้องใช้ความอดทนอย่างสูงต่อที่อยู่อาศัยที่ทรุดโทรมและไม่มั่นคงท่ามกลางสภาพอากาศที่แห้งแล้งอย่างรุนแรง โดยความอดทนนี้ไม่ได้เป็นเพียงการทนอยู่อย่างไร้จุดหมาย แต่เป็นการอดทนที่ประกอบด้วย “สติและการลงมือทำ” ผู้อาศัยต้องปรับตัวอยู่กับสภาพบ้านที่ถูกแดดเผาจนแห้งกรอบและเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ เช่น ลมพัดแรงที่อาจทำให้ต้นมะพร้าวล้มทับเรือน ซึ่งความลำบากเหล่านี้ได้เปลี่ยนบ้านให้กลายเป็นพื้นที่ฝึกฝนจิตใจให้มีความเฝ้าระวังและเตรียมพร้อมรับมือกับวิกฤตอยู่เสมอ นอกจากนี้ขันติธรรมยังสะท้อนผ่านความหนักแน่นของพ่อเด็กชายคนที่ไม่หวั่นไหวต่อความยากลำบากจนต้องอพยพหนีเหมือนชาวบ้านคนอื่น แต่กลับเลือกปักหลักและใช้ความเพียรพยายามในการตรากตรำทำงานหนักเพื่อซ่อมแซมหลังคาบ้านเตรียมรับฤดูกาลใหม่ ซึ่งเป็นการใช้ความอดทนชนะความแร้นแค้นด้วยการพึ่งพาตนเอง เพื่อรักษาที่พักพิงและปกป้องสมาชิกในครอบครัวให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุขตามอัตภาพ

1.3 ด้านเครื่องนุ่งห่ม

ท่ามกลางดินระแหงและเปลวแดดอันร้อนระอุของที่ราบสูงภาคอีสานในอดีต นวนิยายเรื่อง “ลูกอีสาน” ของ คำพูน บุญทวี ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่บันทึกประวัติศาสตร์การต่อสู้กับความแห้งแล้งและการแสวงหาอาหารเพื่อปากท้องเท่านั้น แต่ยังได้ฉายภาพความอดคัดัดสนในปัจจัยสี่พื้นฐานอย่าง เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ไว้อย่างลึกซึ้ง ในโลกของคุณและชาวบ้านโคกอีหลาว เสื้อผ้าไม่ใช่สิ่งของเพื่อการประดับบารมีหรือแฟชั่นตามกระแส หากแต่เป็นทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดและต้องแลกมาด้วยหยาดเหงื่อแรงงาน ความยากลำบาก การย้อมสีด้วยครามธรรมชาติ ล้วนเป็นบททดสอบสำคัญที่หล่อหลอมให้ตัวละครต้องยึดถือหลักขันติธรรมไว้ให้ได้ ดังข้อความที่ว่า

“ครั้นดวงตะวันตรงหัวแสงแดดร้อนเปรี้ยง ๆ แม่จึงบอกให้คุณเตรียมตัวเพื่อจะไปร้านยวน คุณ ดีใจวิ่งขึ้นเรือน หยิบเสื้อตัวเก่าที่แม่ย้อมด้วยต้นครามหมักน้ำขึ้นมาสัแล้วลงไปคอยไต้ถุน” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 20)

ข้อความข้างต้นได้สะท้อนถึงการใช้ขันติความอดทนในด้านเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มผ่านความพอเพียงและการยอมรับสภาพความเป็นจริงในวิถีชีวิตที่ขาดแคลน โดยจะเห็นได้จากการที่คุณแสดงความดีใจอย่างจริงใจที่จะได้สวมใส่เสื้อตัวเก่า ซึ่งผ่านการดูแลรักษาด้วยหยาดเหงื่อแรงงานของแม่ที่ต้องอดทนต่อขั้นตอนการย้อมครามหมักน้ำด้วยตนเองเพื่อให้เสื้อผ่ายังมีสภาพดีและใช้งานต่อได้ ความอดทนในที่นี้จึงไม่ใช่เพียงการทนสวมใส่เสื้อผ้าที่เก่าคร่ำคร่า แต่เป็นการแสดงออกถึงความสันโดษที่ไม่ยึดติดกับความใหม่หรือความสวยงามตามสมัยนิยม และการรู้จักใช้สอยทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยตัวละครเลือกที่จะมองข้ามความเก่าของเสื้อผ้าแล้วมุ่งเน้นไปที่ความสุขในการเตรียมตัวทำกิจกรรมตามที่แม่บอกด้วยความเต็มใจ

ในบริบทของสังคมชนบทภาคอีสานครั้งอดีต วิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับความขัดสนมักถูกถ่ายทอดผ่านอารมณ์ที่สับสน โดยเฉพาอย่างยิ่งในกลุ่มเด็กวัยเรียนซึ่งรูปแบบนักเรียนมิได้ทำหน้าที่เพียงแค่สัญลักษณ์ทางการศึกษาเท่านั้น หากแต่ยังเป็นประจักษ์พยานที่สะท้อนถึงสภาวะความขาดแคลนซึ่งรัดตรึงอยู่กับครอบครัวเกษตรกรอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง สภาพความจริงอันยากไร้ที่ฉายชัดผ่านเครื่องนุ่งห่มเก่าคร่ำคร่าและผิรุ่ยผิวดำ ได้ถูกบรรยายอย่างเห็นภาพพจน์ถึงความอดัดัดในยามนั้นไว่ว่า

“เด็กนักเรียนส่วนมากแต่งตัวด้วยเสื้อกับกางเกงเก่า ๆ กางเกงก็กางเกงไม่มีหุ่ยร้อยเข็มขัดหรือสายรัดเหมือน ๆ กันกับกางเกงคุณ ที่สะดุดตาคุณก็มีแต่เด็กกลุ่มหนึ่งยืนอยู่ใกล้เสาธงชาติ พวกนี้ถึงจะไม่ใส่เกือก...” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 56)

เนื้อความข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงหลักธรรมเรื่อง ขันติ ผ่านเครื่องนุ่งห่ม โดยการอดทนต่อความยากลำบากทางกายและความรู้สึกนึกคิดอย่างชัดเจน โดยประการแรกคือการอดทนต่อสัมผัสที่หยาดกร้านและความไม่สะดวกสบายของเสื้อผ้าที่เก่าและขาดความคล่องตัว ดังที่ปรากฏว่ากางเกงไม่มีหุ่ยร้อยเข็มขัดหรือสายรัด ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหว แต่เด็ก ๆ ก็ยังคงใช้ชีวิตและปฏิบัติหน้าที่นักเรียนได้เป็นปกติโดยไม่แสดงความย่อท้อ ประการต่อมาคือการอดทนต่อสภาพแวดล้อมที่มาระทบสรีระจากการไม่สวมใส่รองเท้า ซึ่งต้องอาศัยความทรหดของร่างกายในการเผชิญความร้อนและความเจ็บปวดจากพื้นดิน และประการสำคัญคือขันติทางจิตใจที่ต้องอดกลั้นต่อความอายหรือความน้อยเนื้อต่ำใจเมื่อต้องอยู่ต่อหน้าสายตาของผู้อื่น การที่เด็ก ๆ ยอมรับและสงบนิ่งอยู่กับสภาพเครื่องนุ่งห่มที่ซ่อมซ่อได้โดยไม่กระวนกระวายหรือปล่อยให้ขาดแคลนมาบั่นทอนความตั้งใจในการไปเรียน จึงเป็นการใช้ขันติเพื่อรักษาความปกติสุขของจิตใจและมุ่งเน้นไปที่สาระสำคัญของการใช้ชีวิตมากกว่ารูปลักษณ์ภายนอก

จะเห็นว่าเนื้อหาในนวนิยายตอนนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวอีสานในอดีต ที่ต้องใช้ขันติ ความอดทนในท่ามกลางความขาดแคลนได้เป็นอย่างดี ซึ่งความอดทนที่แท้จริงนั้นไม่ใช่เพียงการทนใส่เสื้อผ้าเก่า ๆ เท่านั้น แต่คือการฝึกจิตใจให้รู้จักความพอดี ยอมรับในสภาพความเป็นจริงที่เป็นอยู่ และมีความเข้มแข็งทางจิตใจที่เลือกมุ่งเน้นไปยังแก่นแท้ของการดำเนินชีวิต มากกว่าจะปล่อยให้ความขัดสนมาเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความสุขในแบบของตนเอง

1.4 ด้านยารักษาโรค

ในนวนิยายเรื่อง “ลูกอีสาน” ยารักษาโรคคือสิ่งที่สะท้อนภาพความแร้นแค้นของชาวอีสานในอดีตได้ดีที่สุด เมื่อการแพทย์สมัยใหม่เข้าไม่ถึง ตัวละครจึงต้องใช้ “ขันติ” หรือความอดทนเป็นที่พึ่งหลักในการเผชิญกับความเจ็บไข้ได้ป่วย การหันไปพึ่งพาภูมิปัญญาชาวบ้านหรือไสยศาสตร์ตามยถากรรมในยามวิกฤต จึงไม่ใช่เรื่องของความมั่งงาย แต่คือทางเลือกสุดท้ายเพื่อความอยู่รอด ความอดทนในบริบทนี้จึงไม่ใช่ความสยบยอมนิ่งเฉย หากแต่คือการดิ้นรนต่อสู้ในดินแดนที่ปัจจัยพื้นฐานด้านสาธารณสุขยังไม่สมบูรณ์ ดังตอนที่ปู่ของ คุณไม่สบาย และชาวบ้านเชื่อว่าปู่ถูกผีปอบเข้าและมีการใช้ไม้ส้ติเพื่อรักษา แต่ความจริงปู่ป่วยเป็น “ไข้ป่า” (มาลาเรีย) เนื่องจากเดินทางไกล ดังความว่า

“มีคนหนึ่งถือไม้ส้ติปู่ที่นอนร้องอยู่ซบ ๆ และเอาน้ำรดลงตามตัวปู่เสียงซู่ ๆ มีเสียงคนถือไม้ส้ติปู่ว่า มึงบ่กินน้ำมนต์ก็อาบเสีย มึงเป็นผีปอบตัวไหนชื่ออะไรบอกมาไว ๆ” และปู่ตอบได้ว่า “บ่แม่นผีปอบ มากินตับกู กูเป็นไข้ป่าเพราะกูเดินไปโคราช” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 4)

การหันไปพึ่งพาไสยศาสตร์ในยามวิกฤตไม่ใช่เรื่องของความมั่งงาย แต่คือทางเลือกสุดท้ายที่ต้องใช้ความอดทนเป็นเครื่องเติมพัน ขณะที่ปู่ป่วยเป็นไข้ป่า (มาลาเรีย) แต่กลับถูกเข้าใจผิดว่าผีปอบเข้าสิงจนถูกไม้ส้ติบยตี ปู่ต้องใช้ “ขันติ” อย่างมหาศาลเพื่อแบกรับความเจ็บปวดซ้ำซ้อน ทั้งจากพิษไข้ที่กัดกินร่างกาย และแรงหวดจากไม้ส้ติที่หวังจะขับไล่ผีร้าย ภาพที่ปู่พยายามตอบโต้ทั้งที่เรี่ยวแรงเหลือน้อยว่าตนป่วยจากการเดินทางไกล ไม่ใช่เพราะผีสิง คือภาพจำลองที่เจ็บปวดของการดิ้นรนสู้ชีวิต ในวันที่ความอดทนถูกนำมาใช้แทน ยารักษาโรคเพื่อยื้อชีวิตให้พ้นจากความตาย

2. ขันติ ความอดทนต่อทุกขเวทนา อันเกิดจากความเจ็บไข้ได้ป่วย

ในวิถีชีวิตของชาวอีสานตามวรรณกรรมเรื่องลูกอีสาน ความเจ็บไข้ได้ป่วยถือเป็นบททดสอบสำคัญที่ต้องเผชิญด้วยขันติ หรือความอดทนอดกลั้น เนื่องจากในสมัยก่อนการแพทย์ยังเข้าถึงยากและเต็มไปด้วยความเชื่อทางไสยศาสตร์ การนั่งสงบต่อทุกขเวทนาและการยอมรับความจริงของธรรมชาติ จึงไม่ได้เป็นเพียงการรักษาใจให้เข้มแข็ง แต่ยังเป็นเครื่องสะท้อนถึงความเด็ดเดี่ยวในการเอาชนะความเจ็บปวดทางกายเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว ความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงเด็ก ๆ ในหมู่บ้านที่ล้มป่วยด้วยอาการ “หุบวมคางบวม” (ทอนซิลหรือคางทูม) ซึ่งต้องมานั่งรอให้หลวงพ่อบุญมาเป่ารักษา ดังความว่า

“หลวงพ่อก้มเป่าหัวเด็กคนหนึ่งอยู่ฟู ๆ แล้วเรียกหญิงอีกคนหนึ่งเข้าไปใกล้ ๆ เอาเด็กนั้นเข้ามา เป็นหุบวมคางบวม” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 49)

ความเจ็บป่วยไม่ได้ถูกรักษาด้วยยาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้ขันติหรือความอดทนอย่างสูงควบคู่ไปด้วย เด็ก ๆ ในหมู่บ้านล้มป่วยด้วยโรคหุบวมคางบวม พวกเขาต้องพากันไปนั่งรอหลวงพ่อบุญบนศาลาวัด ท่ามกลางอากาศที่ร้อนระอุ และต้องอดทนต่อทุกขเวทนาจากการอักเสบที่ปวดระบมโดยไม่มีทางเลือกอื่น ในยุคนั้นไม่มีสิ่งระงับปวดใด ๆ เด็กเหล่านี้จึงต้องใช้ความนิ่งสยบความเจ็บปวด โดยมีเพียงน้ำมนต์และการเป่าอาคมของหลวงพ่อบุญเป็นที่พึ่งทางใจเพียงอย่างเดียว การกัดฟันทนต่อความทรมานภายใต้ไอ้ร้อนบนศาลาวัดเพื่อรอคอยการรักษาตามมีตามเกิดนี้ จึงเป็นภาพสะท้อนของวิถีชีวิตลูกอีสานที่ถูกฝึกให้แข็งแกร่งและอดทนต่อโรคภัยไข้เจ็บมาตั้งแต่เด็ก

3. ชั้นดี ความอดทนต่อความเจ็บใจ

ความอดทนต่อความเจ็บใจ คือการมีสติยับยั้งชั่งใจต่อการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการถูกด่าทอ หรือสบประมาท ย่อมสามารถอดทนต่อสิ่งยั่วยุได้ ดังเช่นวิถีชีวิตในเรื่อง “ลูกอีสาน” ที่สอนให้คนเรามีความหนักแน่นและอดทนต่ออุปสรรคทั้งปวงเปรียบดั่งแก่นไม้ที่แข็งแกร่ง ซึ่งการมีสติอดทนนี้มีใช้ความพ่ายแพ้แต่คือความเข้มแข็งที่ช่วยรักษาความสงบในจิตใจและทำให้มนุษย์สามารถก้าวผ่านคำดูแคลนเพื่อดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างมีศักดิ์ศรี ดังตอนที่ปู่ของคุณอดทนต่อการดูหมิ่นของพระที่กรุงเทพฯ เมื่อครั้งปู่บวชเป็นพระแล้วเดินเท้าไปเรียนหนังสือ แต่ถูกพระที่นั่นปฏิเสธและดูแคลนเรื่องวิถีชีวิตคนอีสานว่ากินของดิบสกปรกและขาลาย ปู่โกรธจนตัวสั่นแต่ก็อดกลั้นไม่ได้ตอบ ดังข้อความว่า

“พระในกรุงเทพไม่ยอมรับให้ปู่เข้าเรียนหนังสือธรรม เพราะเขาว่าปู่ชอบกินของดิบ ๆ และสกปรก อีกอย่างหนึ่งเขาเห็นปู่ขาลายคือสีกลายตั้งแต่หัวเข่าขึ้นไปถึงโคนขาสุดทั้งสองข้าง” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 3)

ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ชั้นดีหรือความอดทนต่อความเจ็บใจ คือความเข้มแข็งทางจิตใจขั้นสูงที่ปรากฏชัดผ่านเหตุการณ์ของปู่ของคุณ แม้ปู่จะถูกพระในกรุงเทพดูหมิ่นเหยียดหยามวิถีชีวิตความเป็นอยู่และรูปลักษณ์ภายนอกอย่างรุนแรง แต่ท่านก็เลือกที่จะใช้สติยับยั้งชั่งใจไม่ได้ตอบด้วยโทสะ การอดกลั้นในตอนที่โกรธจนตัวสั่นนี้ มิใช่การยอมจำนนต่ออคติ แต่เป็นการรักษาศักดิ์ศรีและความสงบในจิตใจตามวิถีของผู้ที่มีจิตใจหนักแน่นดั่งแก่นไม้ ซึ่งช่วยให้มนุษย์สามารถรักษาคุณธรรมและก้าวข้ามคำดูแคลนเพื่อดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างสง่างาม และอีกเหตุการณ์ที่แสดงถึงการใช้ชั้นดีความอดทนของแม่คุณต่อคำสบประมาทของเมียเจ๊กอู๋ เมื่อแม่พาคุณไปร้านญวนเพื่อรับเงินค่าไข่ไก่ ระหว่างทางผ่านร้านเจ๊กอู๋และถูกเมียเจ๊กอู๋ด่าทอที่นำของไปขายให้คนญวนซึ่งเป็นคู่แข่งทางการค้า ดังข้อความว่า

“ขายให้มันทำไม พวกคนแควคนญวน... ที่หลังอย่าขายให้มัน มันขนเงินไปเมืองญวนหมด ไม่เหมือนอ้าวที่อยู่แต่ที่นี่” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 21)

แม้จะถูกว่ากล่าวต่อหน้าคนอื่นด้วยถ้อยคำที่รุนแรงและแสดงความไม่พอใจ แต่แม่ของคุณกลับแสดงออกถึงความอดทนอดกลั้นอย่างสูง ไม่ได้โต้เถียงกลับด้วยความรุนแรงหรืออารมณ์ เพียงแค่พยักคอรับแล้วพาคุณเดินจากไปเงียบ ๆ การกระทำของแม่ในตอนนั้นไม่ได้หมายถึงความพ่ายแพ้ แต่คือการมีชั้นดีเพื่อเป้าหมายที่สำคัญกว่า คือการไปรับเงินค่าไข่ไก่มาจุนเจือครอบครัวและเป็นค่าเล่าเรียนให้ลูก นอกจากนี้ แม่ยังมีความเมตตาเห็นอกเห็นใจความอคติทางเชื้อชาติ โดยให้เหตุผลกับคุณว่าที่ขายไข่ให้คนญวนเพราะสงสารเขาที่ไม่มีกับข้าว การนิ่งเฉยต่อคำด่าทอของเมียเจ๊กอู๋จึงเป็นการเลี่ยงปัญหาที่ไม่จำเป็น และเป็นการสอนให้คุณเห็นถึงความหนักแน่นของจิตใจที่ไม่หวั่นไหวไปกับคำพูดที่ไร้สาระของผู้อื่น และอีกเหตุการณ์หนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการใช้ชั้นดีความอดทนต่อความเจ็บใจในตอนหัวของลุงกาถูกวัวของคนในพื้นที่ไล่ชนจนบาดเจ็บ ทำให้ลุงกาโกรธมากและด่าทอคู่กรณีอย่างรุนแรงจนเกือบจะมีเรื่องบานปลาย แต่ลุงเข้มแสดงความอดกลั้นต่อความโกรธแทนเพื่อน โดยใช้วิธีประนีประนอมเพื่อไม่ให้เกิดการปะทะกันระหว่างกลุ่มคนเดินทางกับเจ้าของพื้นที่ แม้ลุงกาจะยังอาฆาตอยู่และอยากยิงวัวคืนก็ตาม ดังข้อความว่า

“เมื่อเถียงกันนาน ลุงเข้มจึงบอกให้ลุงกาหยุดพูดและขอร้องให้ลุงคนนั้นเลิกราดต่อกัน เพราะวัวของแต่ละคนได้ผลเท่า ๆ กัน แล้วลุงคนนั้นก็พากันกลับไป” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 181)

การกระทำของลุงเข้มสะท้อนถึงความอดทนต่อเสียงด่าทอและความเจ็บใจที่เพื่อนถูกกระทำ โดยมองสถานการณ์ตามความเป็นจริงว่า “วัวได้ผลเท่า ๆ กัน” เพื่อให้คู่กรณีมีทางลงและยอมเลิกราด ชั้นดีของลุงเข้มในที่นี้คือความอดทนเพื่อรักษาสันติภาพ เพราะหากมีเรื่องทะเลาะวิวาทถึงขั้นเลือดตกยางออก การเดินทางไปแลกข้าวที่ยากลำบากอยู่แล้วจะยิ่งเป็นอันตรายมากขึ้น ลุงเข้มจึงยอมข่มความโกรธและหยุดคำด่าทอของลุงกา

แม้ว่าลูกอาจจะยังมีความอาฆาตและอยากจะยิงวัวคืนก็ตาม การตัดสินใจของลุงเข้มจึงถือเป็นการใช้สติเหนืออารมณ์เพื่อความอยู่รอดของทุกคนในกองเกวียน

ความเข้มแข็งทางจิตใจในการใช้สติยับยั้งชั่งใจต่อการล่วงเกินและการถูกสบประมาท ซึ่งมีใช้การพ่ายแพ้แต่คือตบะอันแก่กล้าที่ช่วยรักษาศักดิ์ศรีและประโยชน์ส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ของปู่ ที่โกรธจนตัวสั่นแต่เลือกนิ่งเฉยต่อคำดูหมิ่นของพระในกรุงเทพฯ ที่เหยียดหยามวิถีชีวิตคนอีสาน เพื่อรักษาคุณธรรมความหนักแน่นตั้งแก่นไม้ เช่นเดียวกับแม่ของคุณ ที่อดกลั้นต่อคำตำหนิอันยโสของเมียเจ้าอยู่โดยไม่โต้ตอบ เพื่อมุ่งเน้นเป้าหมายสำคัญในการหาเงินมาจุนเจือครอบครัวและส่งเสียลูกเรียน และลุงเข้มที่ใช้ความอดทนอดกลั้นเข้าประนีประนอมในเหตุการณ์วัวชนกันเพื่อระงับเหตุปะทะที่อาจบานปลาย ทั้งนี้เพื่อรักษาความปลอดภัยของกองเกวียนและส่วนรวมเป็นที่ตั้ง การแสดงออกของตัวละครเหล่านี้จึงเป็นบทพิสูจน์ว่า การใช้สติเหนืออารมณ์โกรธ มีขันติ คือหนทางสำคัญที่ทำให้มนุษย์สามารถก้าวผ่านอคติ คำดูแคลน และอุปสรรคทั้งปวง เพื่อดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่าง สง่างาม

4. ขันติ อดทนต่ออำนาจกิเลส

ขันติ อดทนต่ออำนาจกิเลส คืออดทนต่ออารมณ์ข้างฝ่ายเพลิดเพลินอันเป็นไปตามอำนาจกิเลสพาไป เช่น ความสนุก การเที่ยว หรือความอยากในสิ่งที่เรารักและพอใจ เป็นต้น นวนิยายเรื่องลูกอีสาน ได้สะท้อนภาพการบ่มเพาะจริยธรรมพื้นฐานที่สำคัญคือ “ขันติ” ความอดทนอดกลั้น โดยเฉพาะในวัยเด็กที่มักจะถูกครอบงำด้วยอารมณ์ฝ่ายเพลิดเพลินและกิเลสยั่ววนใจได้ง่าย ซึ่งหนึ่งในฉากที่สะท้อนถึงการฝึกจิตใจให้เข้มแข็งเหนือความอยากได้ชัดเจนที่สุด คือตอนที่คุณต้องเผชิญหน้ากับความต้องการในสิ่งของรื่นเริงใจตามประสาเด็ก เช่น ขนมหวานหรือของเล่น การระงับความอยากในสิ่งที่รักและพอใจไม่ได้เป็นเพียงการทำตามคำสั่งของพ่อแม่ แต่คือการแสดงออกถึงความเข้าใจในความจริงของชีวิตและการรู้จักข่มใจตนเอง ดังปรากฏในข้อความว่า

“ขนมลูกอมหวาน ๆ ร้านเจ๊กอุ้นนั้นคุณไม่เคยสนใจ บางวันคนแถวหาบของมาขาย คุณจะแบมือขอตั้งค์ พ่อซื้อกะโปกญี่ปุ่นทีละสองสามดอก ถ้าพ่อบอกไม่มีสตางค์น้อย คุณก็จะยืนดูพวกแถวหาบของไปจนลับตา” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 2)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึง “ขันติ” ในระดับการสะกดกั้นอารมณ์ฝ่ายเพลิดเพลิน (กิเลส) เมื่อคุณเผชิญกับสิ่งล่อใจอย่างของเล่น (กะโปกญี่ปุ่น) เขาไม่ได้แสดงอาการขัดใจ ดื้อรั้น หรือบ่นเร้าเมื่อถูกปฏิเสธ แต่เขากลับเลือกที่จะใช้ความอดทนเฝ้ามองสิ่งนั้นด้วยสติ จนกระทั่งความอยากนั้นค่อย ๆ จางไปพร้อมกับหาบของที่ลับสายตา ถือเป็นการฝึกตบะและการวางเฉยต่ออารมณ์ที่พาไปสู่ความสนุกสนานชั่วคราวได้อย่างน่ายกย่อง และในตอนหนึ่งของเรื่องคือในช่วงเวลาแห่งเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คุณมักปลดปล่อยตนเองไปกับความสนุกสนาน การดื่มกิน และการละเล่นล่อใจต่าง ๆ แต่ครอบครัวของคุณกลับแสดงให้เห็นถึงขันติหรือความอดทนต่ออำนาจกิเลสฝ่ายเพลิดเพลินได้อย่างเด่นชัด ซึ่งกิเลสในที่นี้ไม่ได้มาในรูปของความหิวโหยเพียงอย่างเดียว แต่มาในรูปของความเกียจคร้านและความลุ่มหลงในอบายมุข ซึ่งเป็นอารมณ์ฝ่ายที่พาใจให้ไหลไปตามกระแสความพอใจชั่วครั้งชั่วคราว การที่พ่อของคุณสามารถยับยั้งชั่งใจและเลือกทำในสิ่งที่ควรทำมากกว่าสิ่งที่อยากทำ สะท้อนถึงการฝึกจิตใจให้เข้มแข็งเหนือสิ่งเร้า ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์สำคัญที่พ่อของคุณเลือกจะสละความสุขส่วนตัวเพื่อหน้าที่ผู้นำครอบครัวดังข้อความที่ว่า

“พ่อบอกว่าจะรีบกลับเรือนไปเตรียมตัวไปปากกับลุงเข้มแล้ว ส่วนแม่จะพาลูก ๆ ไปสนุกที่ไหนก็ตามใจ ขอสำคัญอย่าไปเล่นโบกเบ๊” (คำพูน บุญทวี, 2544, หน้า 46)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ขันติความอดทนต่ออำนาจกิเลสที่ปรากฏชัดเจนผ่านตัวละครต่างวัยในครอบครัว โดยเป็นการต่อสู้กับอารมณ์ฝ่ายเพลิดเพลินในสองลักษณะ คือการที่พ่อของคุณ

เลือกใช้ความเพียรระงับกิเลสฝ่ายรักความสบาย โดยยอมสละช่วงเวลาพักผ่อนในเทศกาลเพื่อออกไปเผชิญความยากลำบากในป่าเพื่อปากท้องของครอบครัว ขณะเดียวกันในส่วนของคุณ ก็ได้เรียนรู้การสะกดกันกิเลสผ่านคำสั่งห้ามเรื่องการเล่นโบกเบี้ย ซึ่งเป็นการสอนให้รู้จักยับยั้งชั่งใจต่อความสนุกสนานที่ผิดทางและสิ่งชั่วมาในงานรื่นเริง ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้จึงชี้ให้เห็นว่า ขั้นตอนไม่ใช่เพียงการอดทนต่อความลำบากทางกายเท่านั้น แต่คือการมีสติรู้เท่าทันความอยากรู้อยากเห็นและความเพลิดเพลินชั่วครู่ชั่วคราว เพื่อป้องกันมิให้มีความสุขเพียงชั่วมีตม้วนมาซึ่งความทุกข์ยากที่ยาวนานของครอบครัว อันเป็นการบ่มเพาะจริยธรรมในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสิ่งล่อใจได้อย่างเข้มแข็ง

ขั้นตอนในฐานะความอดทนต่ออำนาจกิเลส คือการฝึกจิตใจให้เข้มแข็งเหนืออารมณ์ฝ่ายเพลิดเพลินและความเฝ้าฝันใจที่นำไปสู่ความสนุกสนานชั่วครู่ ซึ่งนวนิยายเรื่อง “ลูกอีสาน” ได้สะท้อนภาพการบ่มเพาะจริยธรรมนี้ผ่านตัวละครอย่างชัดเจน ตั้งแต่ตัวละครคือเด็กชายคุณ ในวัยเด็กที่รู้จักระงับความอยากในของเล่นหรือขนมหวาน โดยเลือกที่จะใช้ความอดทนและวางเฉยด้วยสติแทนการตื้อรั้นร่ำรื้อเมื่อถูกปฏิเสธ ไปจนถึงตัวละครคือพ่อของคุณ ที่แสดงขั้นตอนผ่านการสละความสุขสบายในช่วงเทศกาลเพื่อออกไปทำงานหนักในป่าเพื่อครอบครัว รวมถึงการสั่งสอนลูกให้รู้จักหลีกเลี่ยงอบายมุขและความสนุกที่ผิดทางอย่างการเล่นโบกเบี้ย การกระทำเหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงการอดทนต่อความยากลำบากทางกาย แต่คือการรู้เท่าทันกิเลสทั้งในรูปของความรักสบายและความลุ่มหลงชั่วมา เพื่อป้องกันมิให้มีความสุขเพลิดเพลินชั่วครู่กลายเป็นความทุกข์ที่ยาวนาน อันเป็นการสร้างรากฐานจริยธรรมที่เข้มแข็งในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสิ่งล่อใจได้อย่างยั่งยืน

บทสรุป

จากการศึกษาขั้นตอนธรรมในนวนิยายเรื่อง ลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี สรุปได้ว่า “ความอดทน” มิได้มีความหมายเพียงการทนทานต่อสภาพภูมิอากาศที่แห้งแล้งหรือภาวะขาดแคลนอาหารตาม วิถีธรรมชาติเท่านั้น แต่คือหลักธรรมที่ฝังรากลึกอยู่ในจิตวิญญาณของชาวอีสานในฐานะเครื่องมือสำคัญเพื่อการอยู่รอดอย่างมีสติ ขั้นตอนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ครอบคลุมทั้งการอดทนต่อความยากลำบากทางกายภาพในการเสาะแสวงหาปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิต การใช้ความนิ่งสงบเผชิญกับทุกขเวทนาทางกายในยามเจ็บป่วย และที่สำคัญยิ่งคือขั้นตอนธรรมในมิติทางจิตใจที่แสดงออกผ่านการข่มใจต่ออำนาจกิเลสและการอดกลั้นต่อความเจ็บใจจากการถูกสบประมาท ซึ่งถือเป็นตะบันแก่นกล้าที่ช่วยรักษาความปกติสุขของจิตใจและสันติภาพในส่วนรวม หัวใจสำคัญของขั้นตอนธรรมในบริบทของลูกอีสานจึงมิใช่การสยบยอมต่อโชคชะตาอย่างสิ้นหวัง หากแต่เป็นการพึ่งพาตนเองด้วยจิตใจที่หนักแน่นตั้งมั่น ตัวละครในเรื่องได้พิสูจน์ให้เห็นว่าความอดทนที่ประกอบด้วยสติและการลงมือทำ สามารถเปลี่ยนความแร้นแค้นให้กลายเป็นพลังแห่งการตื่นรู้และวิริยะอุตสาหะ นวนิยายเรื่องนี้จึงทำหน้าที่เป็นมากกว่าบันทึกทางมานุษยวิทยา แต่เป็นภาพสะท้อนคุณธรรมที่ข้ามพันกาลเวลา ชี้ให้เห็นว่าขั้นตอนธรรมคือรากฐานของคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางจิตใจที่ช่วยให้มนุษย์สามารถหยั่งยืนและดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างมีศักดิ์ศรีท่ามกลางอุปสรรคและความไม่แน่นอนของโลก

เอกสารอ้างอิง

- คำพูน บุญทวี. (2544). *ลูกอีสาน*. กรุงเทพฯ: โป๊ยเซียน.
- ปิ่น มุทุกันต์. (2514). *แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2520). *อริยศีลธรรม(ชุดธรรมโฆษณ์)*. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รจเรข รุจนเวช. (2548). พุทธศาสนาในนวนิยายเรื่องกาเหว่าที่บางเพลง. *วารสารวรรณวิทัศน์*, 5(1), 117-146.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554*. กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- ไสว มาลาทอง. (2542). *คู่มือการศึกษาจริยธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.